

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA

INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

58

Nyíregyháza
2025

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Főszerkesztő:
Véghseő Tamás

A szerkesztőbizottság tagjai:
Dobos András, Görföl Tibor, Garai Péter, Odrobina László, Szilágyi Barnabás,
Németh István, Földvári Katalin, Szegvári Zoltán

A folyóirat Tudományos Tanácsadó Testületének tagjai:
S.E.R. Dr. Orosz Atanáz, megyéspüspök, Miskolci Egyházmegye
S.E.R. Dr. Martos Balázs Levente, segédpüspök, rektor, Központi Papnevelő Intézet,
Prof. Baán István, professor emeritus, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
Prof. Dolhai Lajos, rektor, Egri Hittudományi Főiskola
Prof. Kustár Zoltán, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Református Hittudományi
Egyetem, Őszötvetségi Tanszék
Prof. Thomas Mark Németh, tanszékvezető egyetemi tanár, Bécsi Egyetem, Teológiai Kar,
Történeti Teológiai Intézet
Prof. Puskás Attila, tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Hittudományi Kar
Prof. Em. Szentmártoni Mihály SJ, professor emeritus, Pontificia Università Gregoriana
Prof. Várnai Jakab, tudományos munkatárs, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H 4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13–19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.szentatanaz.hu/ / athanasiana.kiadvanyok@szentatanaz.hu

Postacím:
H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303.

Felelős kiadó:
Galambvári Péter mb. rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2025

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

SZEGVÁRI ZOLTÁN

„O tempora! O mores!” A keresztes hódítók erkölcsi Michaél Choniatés athéni metropolita bemutatásában

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. Telhetetlenség; 3. Hybris; 4.
Összegzés.

1. Bevezetés

Jelen tanulmány az 1204-ben Konstantinápolyt elfoglaló, majd az elkövetkező évek folyamán az Égei-térség jelentős részét is uralmuk alá hajtó nyugati keresztény (bizánci szóhasználattal: latin) keresztes hódítók erkölcsi cseinek reprezentációját vizsgálja Michaél Choniatés athéni metropolita válogatott leveleiben.¹ Michaél Choniatés (1138–1222) kiemelkedő bizánci értelmiségi volt, 1182 és 1205 között Athén metropolitája, és Nikétas Choniatés történetírónak és a birodalom vezető politikusának idősebb testvére. A negyedik keresztes hadjárat (1202–1204) előtt és után is fontos szereplőként vett részt a bizánci világ kulturális és politikai életében. Ennek eredményeként egyedi rálátása nyílt a Konstantinápoly 1204-es eleste után kibontakozó helyzetre. 1205-ben Keós szigetére költözött, de továbbra is aktív levelezést folytatott, és élénk érdeklődést mutatott a külvilág politikai és kulturális fejleményei iránt, amint azt levélgyűjteménye is mutatja. A szigetet 1218-ban hagyta el, és 1222-ben halt meg, valószínűleg egy Thermopülai melletti kolostorban.²

1 Michaél Choniatés levélcorpusának Foteini Kolovou mérvadó szövegkiadását használtam. Foteini Kolovou (szerk.): *Michaelis Choniatae Epistulae*, Berlin–New York, 2001.

2 Michaél Choniatés életére nézve lásd Michael Angold: *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081–1261*, Cambridge, 1995, 197–213.; Alexander Kazhdan–Anthony Cutler: Michael Choniatés, in: Alexander Kazhdan–Alice–Mary Talbot,

Levélkorpuszára nagy hatással volt a bizánci episztolográfia műfaja, A bizánci episztolográfia erős reprezentatív jelleget mutatott: a szerzők azzal a tudattal és szándékkal alkották meg szövegeiket, hogy azok eljussanak valamely közönséghez, befolyásolva a befogadók körében a szerzőkről kialakult képet mind életükben, mind halálukat követően.³ Bár ez a körülmény nyilvánvalóan magában hordozta annak lehetőségét, hogy a szerző cenzúrázza saját nézeteit bizonyos, a célközönség számára ellentmondásosnak ítélt témákkal kapcsolatban, ez azt is jelenti, hogy a levelek lehetőséget nyújtanak annak tanulmányozására, hogy milyen nézetek számítottak elfogadhatónak a korabeli bizánci értelmiségiek körében. Jelen tanulmány a latinok két állítólagos negatív vonásának bemutatását elemzi Michaél Choniatés korpuszának öt levelében, amelyek mindegyike 1204 után íródott. Ezek a vádak a telhetetlenség és a *hybris*.

2. Telhetetlenség

Egy levélben, amelyet Ioannikiosnak, a Szent Melétios kolostor *kathégoumenos*ának írt, a már Keós szigetén élő Michaél Choniatés megköszöni a címzettnek, hogy utolsó levelével együtt ételt és italt küldött neki. Ahogy Choniatés megfogalmazza: „*ha maradt valami ehető vagy ibató, mivel az arra járó itáliaiaknak, akik túltesznek a mitológiai hárpiákon, akik elrabolták az emberek ételét, nem volt esélyük kifosztani [azt], te [Ioannikios] elküldted nekünk [Choniatésnek]*”.⁴

(szerk.): *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York–Oxford, 1991, 427–428., a továbbiakban ODB; Nigel Wilson: *Scholars of Byzantium*, London, 1996, 204–206.

- 3 A bizánci episztolográfia ezen vonását illetően lásd Michael Grünbart: Beobachtung-
gen zur byzantinischen Briefrhetorik, in: Michael Grünbart–Wolfram Hörandner
(szerk.): *Épistolographie et la Poésie Épigrammatique. Actes de la 16e Table ronde du XX Cong-
rès international des Études byzantines*, Paris, 2003, 31–41.; Anthony Littlewood: An ‘Ikōn
of the Soul’: The Byzantine Letter, *Visible Language* 10 (1976), 197–226.; Margaret E.
Mullett: Rhetoric, Theory and the Imperative of Performance: Byzantium and Now,
in Elizabeth Jeffreys (szerk.): *Rhetoric in Byzantium. Papers from the Thirty-fifth Spring
Symposium of Byzantine Studies, Exeter College (University of Oxford, March 2001)*, Alder-
shot, 2003, 151–170.

- 4 „... και εἴ τι τρακτὸν ἢ ποτὸν ὑπολειφθὲν ἔλαθε τοὺς παροδεύοντας Ἰταλοὺς,
ὕπερ τὰς μυθικὰς ἀρπυΐας τὴν τῶν ἀνθρώπων τροφὴν ἀρπάζοντας, τοῦτο ἡμῖν
διαπέπομφας.” Kolovou 2001, 122.

Szent Melétios kolostora, amelyet maga a névadó szent, az ifjabb Szent Melétios⁵ alapított 1081-ben, az attikai Eleutherai közelében feküdt, és a kereszties hódítás után is ortodox fennhatóság alatt maradt.⁶ Mindkét körülmény megkönnyítette a Keóson tartózkodó érseknek szánt levelek és az élelmiszerek szállítását. Az élelmiszer említése ráadásul a bizánci episztológia egyik jellegzetes hagyományára utal, jelesen arra, hogy a levélhez ajándékot csatoltak.⁷ Több levélben is szerepelnek ehets ajándékok, többek között hal, kaviár, zöltségek, gyümölcsök, feldolgozott hús, vaj, sajt és bor.⁸

Az érsek klasszikus műveltségét bizonyítja a mitológiai háрпиákra tett utalás. A háрпиák már az *Iliás*ban,⁹ az *Odüsszeiá*ban¹⁰ és Hésiodos *Theogoniá*-jában¹¹ is említésre kerülnek, de a hozzájuk kötődő legfontosabb mítosz legkorábbi teljes változata Apollónios Rhodios *Argonautiká*jában¹² olvas-

5 Az ifjabb Szent Melétios (ca 1035–ca. 1105), más néven Szent Melétios Myoupolitést már életében szentnek kijáró tisztelet vett körül és I. Alexios Komnénos (1081–1118) császár személyes pártfogását élvezte. Ifjabb Szent Melétios életének fontos részleteit és I. Alexiosszal ápolit szoros kapcsolatát illetően lásd Pamela Armstrong: Alexios I Komnenos, Holy Men and Monasteries, in: Margaret E. Mullett–Dion C. Smythe (szerk.): *Alexios I Komnenos. Papers of the Second Belfast Byzantine International Colloquium, 14–16 April 1989*, Belfast, 1996, 219–231.

6 Johannes Koder: Hos. Meletios, in: Johannes Koder–Franz Hild (szerk.): *Tabula Imperii Byzantini*, Bd. 1, Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse Denkschriften, Bd. 125. Wien, 1976, 217–218.

7 Michael Grünbart: Aspekte der Waren- und Informationsaustauschs in personalen Netzwerken, *Byzantion* 80 (2010), 157–172., 165–169. a Michael Choniatis által a leveleihez mellékelt, és azokban meg is említett ajándékokra nézve; M. E. Mullett: Writing in Early Mediaeval Byzantium, in: Rosamund McKitterick (szerk.): *The Uses of Literacy in Early Mediaeval Europe*. Cambridge, 1990, 156–185., 182–183.; Floris Bernard: „Greet me with words”: Gifts and Intellectual Friendships in Eleventh-century Byzantium, in: Michael Grünbart (szerk.): *Geschenke erhalten die Freundschaft. Gabentausch und Netzwerkpflege im europäischen Mittelalter. Akten des internationalen Kolloquiums Münster, 19–20. November 2009 (= Byzantinische Studien und Texte, Bd. 1)*, Münster, 2011, 1–11.

8 Athanasios Karpozelos: Realia in Byzantine Epistolography X–XII. c, *Byzantinische Zeitschrift* 77 (1984), 20–37., 21–27. Karpozelos számos, 10–12. századi bizánci levelekhez mellékelt ehets ajándékot sorol fel, gyakran a megajándékozott – más forrásból ismert – reakcióját is megemlítve.

9 Il. 16,149–151.

10 Od. 1,241, 14,371, 20,66–78.

11 Hes. Theog. 267.

12 Arg. 2,234–434; egy töredékesebb leírást őrzött meg Hes. Fragm. 150–156 M-W.

ható. E mítosz szerint Phineus, a vak trák látnok és király ételét mindig elragadták a háрпиák, valahányszor érte akart nyúlni. Amikor Iasón és az argonauták megérkeztek udvarába, Phineus felajánlotta nekik, hogy megjósolja útjuk hátralévő részét, ha elűzik a háрпиákat, amit végül Boreas fiai vittek véghez.¹³ Bár a Choniatés által említett tevékenység a latinok részéről valószínűleg nem volt több pusztá adószedésnél, a háрпиákkal vont párhuzam a jogtalan szerzés, sőt a rablás képét idézi fel. Ezt a benyomást erősíti az „arra járó” (παροδευοντας) kifejezés is, ami az ötletszerű rekvirálás képzetét erősíti.

Mindazonáltal nem ez az egyetlen eset Michaél Choniatés leveleiben, amikor telhetetlenséggel vádolja a latinokat. Jó példa erre azon ajánlólevél, amelyet Choniatés Chalkoutzés *archón thematikos*nak¹⁴ adott, és amelynek címzettje a konstantinápolyi pátriárka, IV. Michaél Autorianos (1208–1214) volt. Ebben a forrásban a metropolita azt írja, hogy Chalkoutzés

„Miután pedig úgy látta, hogy a remények nem egyebek, mint, ahogy a közmondás tartja, a már ébren lévők álm-jelenései – hiszen a zszarnoki iga mozdíthatatlanul állt, ahogy egy püthagoreus mondhatta volna, mint a mindenség tengelye, vagy mint Zeus tornya –, és a bőség dolgai, amelyeket szüntelen a latin telhetetlenség korsójába öntöttek, amely még egy kis ideig sem bírta [őket], elfogytak, neki [Chalkoutzésnak] sikerült meneküléssel kerekelt oldania a Danaidák végtelen küzdelme elől, inkább elszökve az említett dolog [a latin telhetetlenség] elől, akár mint holmi emberevők barlangjából, hogy azok soha ne egyék meg őt a mindenek-utolsó-áldomásívása után – összhangban a barátságra ürités kyklópsi módjával.”¹⁵

13 Jan N. Bremmer: Harpies, in Simon Hornblower–Anthony Spawforth (szerk.): *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd edition revised, Oxford, 2003, 667., a továbbiakban OCD; Jan N. Bremmer: Phineus, in: OCD, 1172.

14 A terminus a Nikaia Császárság forrásaiban ritkán fordul elő, és a „tartományi nagybirtokos” fordítással adható vissza magyarul. Michael Angold: *A Byzantine Government in Exile. Government and Society under the Laskarids of Nicaea 1204–61*, Oxford, 1975, 71.

15 „Ἐπεὶ δὲ τὰς μὲν ἐλπίδας οὐδὲν ἄλλ’ ἢ κατὰ τὸν φάμενον ἐγρηγορότων ἑώρα ἐνύπνια, τοῦ τυραννικοῦ ζυγοῦ ἐστηκότος ἀκινήτου, κατ’ ἴσον τῷ τοῦ παντὸς ἄξονι καὶ τῷ τοῦ Ζανὸς πύργῳ φαίη τις ἂν πυθαγορικὸς ἀνήρ, τὰ δὲ τῆς περιουσίας ἐξεκενούτο τῷ μὴδ’ ἐπὶ βραχὺ στέγοντι πίθῳ τῆς λατινικῆς ἀπληστίας συνεχῶς ἐπαντλούμενα, ἔγνω φυγῇ διαδρᾶναι τὸν τῶν Δαναϊδῶν ἀνήνυτον ἄθλον, μᾶλλον δὲ τὴν ἐνεγκαμένην ὑπεκδύναί ὡς ἀτεχνῶς

Az érsek levelének ebben a részében számos ógörög mitológiai, illetve filozófiai utalást sorakoztat fel. A Danaidák a hagyomány szerint megölték alvó férjeiket a nászéjszakájukon, ezért pedig tartaroszi büntetésük az, hogy egy hatalmas vegyítődeényt kell megtölteniük, amelynek viszont egy lyuk tátong az alja helyén, így az idők végezetéig tartó vízfordásra lettek kárhoztatva. A levélben a fáradságos és értelmetlen küzdelem erőteljes szimbólumaiként szolgálnak.¹⁶

Továbbá a világ tengelye és a Zeus tornya a püthagoreus filozófiában egy és ugyanaz a fogalom, amelyre a filozófiai iskolájuk a Központi Tűzként is utalt. Ezt a kozmológiai elméletet a nagy hatású püthagoreus filozófus, Philolaos (Kr. e. 470 körül – Kr. e. 385 körül) dolgozta ki. Ebben a rendszerben a Központi Tűz a kozmosz tengelyeként szolgált, amely körül a Föld, egy feltételezett ellen-Föld és a többi bolygó keringtek.¹⁷ Az utalás legvalószínűbb forrása Aristotelésnek egy Bizáncban ismert műve, *Ἀξ ἔγ*, amelyben a peripatetikus iskola atyja a Központi Tűz elméletének cáfolatát fejt ki.¹⁸ Ez az utalás mind Michael Choniatis érsek, mind a pátriárka igen magas szintű iskolázottságát támasztja alá, mivel az ókori görög filozófia egy igen sajátos területének ismeretét feltételezi mind a küldő, mind a címzett részéről. A műveltség, a *paideia* a bizánci társadalom tanult kisebbségének köreiben a társadalmi státusz reprezentációját is szolgálta.¹⁹

A latin telhetetlenség képe megjelenik Chalkoutzés másik, Choniatisétől kapott ajánlólevelében is, amelyet a krétai érseknek, Nikolaosnak címzett a szerző. Michael Choniatis úgy jellemzi Chalkoutzést, mint

ἀνθρωποφάγων ἄλλων σπήλαιον, μήποτε καὶ αὐτὸν μετὰ τὴν τῶν χρημάτων ἀπάντων πρόποσιν πύματον ἔδωνται κατὰ φιλοτησίαν κυκλώπειον.” Kolonou, 2001, 224–225.

16 Anthony L. Brown: Danaus and the Danaids, in: *OCD*, 428.

17 A Központi Tűz Philolaos kozmológiájában betöltött szerepét, illetve a világ tengelyével és Zeus trónjával történő azonosítását illetően lásd Carl A. Huffman: *Philolaos of Croton. Pythagorean and Presocratic. A Commentary on the Fragments and Testimonia with Interpretative Essays*. Cambridge, 1993, 202–215., 397–398.

18 A témába vágó rész: Arist. *De caelo* 2.13.293b,1–16.

19 Michael Grünbart: *Paideia Connects: The Interaction Between Teachers and Pupils in Twelfth Century Byzantium*, in Sita Steckel–Nils Gaul–Michael Grünbart (szerk.): *Networks of Learning. Perspectives on Scholars in Byzantine East and Latin West, c. 1000–1200*, Münster, 2014, 17–31., 19–20.

„... a pansebastos férfit, aki az oka [a Nikolaosnak írt levélnek], aki Euriposból származik és a legjobb a helyi archontes thematikoí és ktematikoí közül. [Chalkoutzés] sok mindent fizetett pénzzel azoknak [a latinoknak], akik Euripos felett zsarnokoskodtak. Mivel a latinok telhetetlensége nem csömörlött meg a pénztől, hanem, ahogy a közmondás tartja, amennyit csak rájuk öntött, annyival jobban lángholni látta azokat. Mint ahogy a tűz lángja olajban kialszik, végül megtagadta [a további fizetést], és úgy döntött, hogy távozik, az említett [földet] pedig idegenre cseréli”.²⁰

A címzett a korabeli nikaiai politika befolyásos személyisége volt, bár sokkal kisebb mértékben, mint IV. Michaél pátriárka. Nikolaost 1195 és 1203 között a krétai metropolitai székre nevezték ki, de a sziget velencei meghódítása után Nikaiába menekült. Az aláírása szerepel egy 1216-os zsinati dokumentumon és egy 1221 és 1231 között a patmosi szerzetesek számára adott császári *chrysorboulloson* is, mindkét esetben krétai metropolitaként hivatkozva önmagára. Emellett Niképhoros Blemmydés önéletrajza méltatja őt és megemlíti, hogy a smyrnai metropolitai széket is betöltötte. Mivel ez utóbbi érseki széket 1231-ben már egy másik főpap töltötte be, Nikolaos feltehetően 1221 és 1231 között elhunyt.²¹

Ez a változat feltűnően elhagyja a klasszikus kultúrára tett utalásokat, helyettük mindössze egy közmondást és egy mindennapi életből vett párhuzamot vonultat fel. Lehetséges, hogy Choniatés nem feltételezte, hogy érsek társa megértené az antik műveltségelemeket, és nem kívánta zavarba hozni ilyenek említésével, ami kockáztatta volna az ajánlólevél hatásosságát, jóllehet ez nem több következtetésnél. Az viszont tény, hogy ehelyett kreatív megoldáshoz folyamodott, a latin triarchák és a velenceiek telhetetlenségét a közmondásos tűzzel ábrázolva, amely annál hevesebben lángol,

20 „... ο πανσέβαστος ἀνὴρ ..., ὃς ἐξ Εὐρίπου ὀρμώμενος καὶ τὰ πρῶτα ὦν τῶν ἐκεῖσε θεματικῶν καὶ κτηματικῶν ἀρχόντων, πολλὰ μὲν χρήμασι τοῖς ἐν Εὐρίπῳ τυραννοῦσι κατεβάλετο, ἐπεὶ δ' οὐκ ἦν κόρος χρημάτων τῇ λατινικῇ ἀπληστίᾳ, ἀλλ' ὅσον ἐπὶ ντλεῖ ἀμφοτέραις, τὸ τοῦ λόγου, τοσοῦτον ἔωρα τούτους μᾶλλον ἐκκασιμένους, ὥσπερ εἰ ἐν ἐλαίῳ φλόγα πυρὸς κατεσβέννυε, τέλος ἀπειπὼν, εἶλετο μεταναστεῦσαι καὶ τῆς ἐνεγκαμένης τὴν ἀλλοδαπὴν μεταλλάξασθαι.” Kolovou, 2001, 225–226.

21 Nikolaos Tsougarakis: *Byzantine Crete. From the 5th Century to the Venetian Conquest*. Athén, 1988, 215–216. Lásd még Vitalien Laurent: *Le Synodicon de Sybrita et les métropolités de Crète aux Xe-XIIIe siècles*, EO 32 (1933), 385–412., 402–404.

minél több vizet öntenek rá,²² míg pontosan ezután Chalkoutzés türelme hétköznapi tűzként jelenik meg, amit nagyon is ki lehet oltani, elgondolkodtató dichotómiát teremtve. A két levél, amelyek egyaránt Chalkoutzés ajánlólevelei magas rangú klerikusokhoz, érdekes példái egyazon történet merőben eltérő műveltségi szinten és összetettséggel történő elmesélésének.

3. Hybris

A Choniátés által a kereszteseknek felrótt másik erkölcsi fogatkozás a *hybris*, vagyis a fékevesztett arrogancia vádja. Ez jelenik meg a nikaiai császárhoz, I. Laskaris Theodóroshoz (1205–1221) írt levelében is. Ahogy az érsek összegzi reményeit: „[te, I. Theodóros Laskaris] nemcsak Kis-Ázsiát fogod elérhetetlenné tenni az itáliaiak számára, hanem a városok királynőjét is megszabadítod hybrisüktől, és elkergeted őket, mint a veszett kutyákat a mi Jeruzsálemünk körüli szent körleteinkből, ahogy a régi idők jebúszeitait Dávid király [elkergette]”.²³

Mindenekelőtt az itáliaiak elnevezés használata a nyugatiakra nem meglepő, 1204 után a nyugati hódítókat a bizánciak gyakorta jelölték ezzel a *terminus technicusszal*.²⁴ Jeruzsálem ebben az esetben Konstantinápolyra utal. Konstantinápoly városa különleges jelentőséggel bírt a bizánci politikai ideológiában, és az új, római Jeruzsálemként való ábrázolása, amelyet maga Szűz Mária védelmez, a bizánci politikai ideológia fontos eleme volt már a késő ókortól kezdve.²⁵

22 A szerző itt egy ókori eredetű görög közmondást használ, amely ebben a formájában legkorábban Plutarchosnál maradt fenn: Ἐλαίῳ πῦρ σβέννυεις. (Plut. Prov. 22.). Némileg eltérő változatai olvashatók még: Plat. Leg. 666 A, Lucian. Tim c. 44, Amor. 2, de Dipsad. c. 4. See Dimitrios. K. Karathanasis: *Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten des Altertums in den rhetorischen Schriften des Michael Psellos, des Eustathios und des Michael Choniates sowie in anderen rhetorischen Quellen des XII. Jahrhunderts*. Steyer a. Rh., 1936, 96.

23 „μη τὴν Ἀσίαν μόνην ἀσπιβῆ τοῖς Ἰταλοῖς διατηρῆσαι καὶ πάντῃ ἄβατον, ἀλλὰ καὶ τὴν βασιλίδαν τῶν πόλεων ἀπαλλάξαι τῆς αὐτῶν ὕβρεως καὶ ὡς κύνας λυσσητήρας ἀπελάσαι τῶν ἱερῶν περιβόλων τῆς καθ’ ἡμᾶς Ἱερουσαλὴμ ὡς τοὺς Ἰεβουσαίους ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας ὁ μέγας Δαυὶδ.” Kolovou, 2001, 124.

24 Anthony Kaldellis: *Hellenism in Byzantium. The Transformations of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*. Cambridge, 2007.

25 Hélène Ahrweiler: *L'idéologie politique de l'empire byzantin*. Paris, 1975, 13.

A jebúszitákra tett utalás szintén fontos. Az Ószövetség szerint a jebúsziták, ez az ókori kánaáni népcsoport uralta Jeruzsálemet, amíg a Dávid király vezette zsidóság el nem foglalta tőlük.²⁶

Ezzel összhangban, a bizánciak reménye, hogy a megszállt Konstantinápolyt, Jeruzsálemüket visszaveszik a latin hódítóktól, nagyon logikussá teszi I. Laskaris Theodórosnak Dávid királlyal, a kortárs bizánciaknak az ókori zsidókkal, latin ellenségeiknek pedig a jebúszitákkal történő megfeleltetését. De a latinokat veszett kutyákhoz is hasonlítja, amelynek úgyszintén mélyebb jelentése van. A bizánci kultúrában a veszett kutya a vallási tévelygés erőteljes és meglehetősen gyakori szimbóluma volt. Az eretnekeket és a nem keresztényeket nagyon gyakran hasonlították veszett kutyákhoz, rájátszva vélt irracionalitásukra és agresszivitásukra.²⁷

Érdemes megemlíteni azt is, hogy az Angelos-dinasztia (1185–1204) alatt, amikor a bizánci állam helyzete folyamatosan romlott, a császárnak Dáviddal, feltételezett ellenségeinek pedig a bibliai király által legyőzött csoportokkal történő párhuzamba állítása a császári propaganda fontos elemévé vált. Ezzel azt kívánták sugallni, hogy miként Dávid akkor lépett trónra, amikor Izraelt külső erők és belső konfliktusok fenyegették, ő viszont mégis megfékezte a belső zűrzavart és legyőzte a támadó idegen uralkodókat, úgy a császár is helyre fogja állítani a Bizánci Birodalom belső békéjét és visszaveri majd a támadó „barbárokat”. Éppenséggel Michaél Choniátés öccse, Nikétas is ezt a párhuzamot használta 1200 körül egy III. Alexios császárhoz (1195–1203) intézett beszédében, valamint egy nagybőjt alkalmával tartandó beszédben, amelyet I. Laskaris Theodóros, III. Alexios veje részére írt.²⁸

Ami a latin arrogancia fent említett bizánci sztereotípiáit és azok politikai vonatkozásait illeti, Michaél Choniátés megjegyzései a bizánci biro-

26 1Krón 11,4–7.

27 Tristan Schmidt: Noble Hounds for Aristocrats, Stray Dogs for Heretics, in: Tristan Schmidt – Johannes Pahlitzsch (szerk.): *Impious Dogs, Haughty Foxes and Exquisite Fish: Evaluative Perception and Interpretation of Animals in Ancient and Medieval Mediterranean Thought*, Berlin–Boston, 2019, 105–133., 119–121.

28 Lutz Rickelt: David und die Andersstämmigen (allophyloi). Byzantinische Perspektiven auf die „Lateiner“ im späten 12. und im 13. Jahrhundert, in: Ludger Lieb–Klaus Oschema – Johannes Heil (szerk.): *Abrahams Erbe. Konkurrenz, Konflikt und Koexistenz der Religionen im europäischen Mittelalter*, Das Mittelalter. Perspektiven mediävistischer Forschung. Beihefte, 2, Berlin–Boston, 2015, 392–406., 398–400.

dalmi ideológia más elemeit is felidézik. A latinok nem Konstantinápoly jogos urai, a város feletti uralmuk és birodalmi igényeik egyenlőek a barbár bitorlással. A császár mint a világ isteni rendjének legfőbb képviselője és őrzője,²⁹ és akit a saját császári jogaiban ért sérelem, az a személy, aki a leginkább képes a rend helyreállítására és a latin *hybris* megfékezésére. A császárnak ez a világrendet védelmező szerepe és a latinok állítólagos bűne annál is inkább logikussá tette ezt a magatartást, mivel a *hybris* bizánci vallási kontextusban a világ isteni rendje elleni lázadás aspektusát is magában hordozta.³⁰

Érdemes megemlíteni ezen a ponton azt is, hogy a *hybris* nemcsak a klasszikus erkölcsi konnotációit őrizte meg a bizánci kultúrában, hanem egyben jogi kifejezés is volt. A *hybris* a bizánci jogban tág kategóriának számított, amely a más személynek tettekkel vagy akár szavakkal okozott bárminemű sérelmet jelölhette. Az állam nem üldözte automatikusan a fogalom alatt meghatározott cselekményeket, hanem a sértettnek kellett kezdeményeznie a jogi eljárást.³¹

A szónak erre az aspektusára emlékezve, a császár két értelemben is az igazság eszközeként tűnik fel: először is mint a világ isteni rendjének őre, másodszor pedig mint sértett fél, aki a saját ügyében lép fel a bitorló latinokkal szemben. Ráadásul a császár nemcsak a saját jogainak védelmében cselekszik, hanem bizánci alattvalóinak jogaiért is, hiszen a latinok cselekedetei közöttük is súlyos sérelmeket okoztak. Az áldozati kategóriát alattvalóira is kiterjesztve azt sugallja, hogy maga a bizánciak közössége is a latin *hybris* ártatlan áldozata.

Choniatés harmadik ajánlólevele, amelyet Chalkoutzés *archon thematikos* érdekében írt, egy másik példát szolgáltat a latinok állítólagos *hybris*ük miatti elítélésére. A címzett az előbb tárgyalt levélhez hasonlóan I. Theodóros Laskaris császár volt. A metropolita ezúttal így adja elő Chalkoutzés hányattatásait:

29 Hélène Ahrweiler: *L'idéologie politique de l'empire byzantine*, Paris, 1976, 138–139.

30 Nicholas R. E. Fisher: *Hubris*, in: *OCD*, 732–733., 732.

31 Ludwig Burgmann: *Hybris*, in: *ODB*, 959.; Max Kaser: *Das römische Privatrecht*, vol. 2, München, 1971–1975, 439.

„Mint az archón thematikus Chalkoutzés, a sebastos,³² aki Euriposból származik,³³ latingyűlölő férfiú, ellenben ki más lenne barátságosabb a római állammal szemben? Aki, mivel nem tudta elviselni a latin zsarnokság hybrisét, úgy döntött, hogy elmegy, hátrahagyva az örömeit mindenféle javainak, gyermekeinek, otthonának, rokonainak, és inkább kockáztatta, hogy a római állam uralkodóival legyen akárhol, mint hogy a zsarnokságot nyögő szülőföldjén és a latin kéz alatt maradjon”.³⁴

A három levél 1208 és 1214 között íródott.³⁵ Ez az időszak Euböia történetében bekövetkezett jelentős változásokkal korrelál. 1205-ben a szigetet ellenállás nélkül meghódította Montferratói Bonifác, Thessaloniké királya. Bonifác a szigetet Jacques d’Avesnes-nek adományozta, aki viszont három veronai nemes között osztotta fel azt. Ez a három fő vazallus, Ravano della Carcere, Pecorraro és Giberto uralták a szigetet d’Avesnes 1206-ban bekövetkezett halálától 1209-ig, amikor is Ravano megszerezte az egyeduralmat.

32 A sebastos (σεβαστός) eredetileg a latin *augustus* cím görög fordítása volt. A 13. század elejére azonban már nem volt több az arisztokrácia tagjainak kijáró tiszteletteljes címnél. Alexander Kazhdan: Sebastos, in: ODB 1862–1863.

33 A várost eredetileg Chalkis néven ismerték, ám a Kr. u. 6–7 századoktól kezdve ez a név kikopott a mindennapi szóhasználatból, és az Euripos névvel kezdtek utalni a településre. A Chalkis nevet továbbra is használták, de csak klasszicizáló kontextusban. Johannes Koder: Euripos, in: Koder–Hild, 1976, 156–158., 156.

34 „Ὡς περ καὶ ὁ ἀπ’ Εὐρίπου ὁρμώμενος ἄρχων θεματικὸς Χαλκούτζης ὁ σεβαστός, ἀνὴρ μισολατίνος εἶπερ τις ἄλλος καὶ τῇ ῥωμαϊκῇ πολιτείᾳ εὐνούστατος· ὅς οὐχ οἶός τε ὦν καὶ εἰσέτι τῆς λατινικῆς τυραννίδος τὴν ὕβριν βαστάζειν, χαίρειν ἑάσας κτήσιν παντοίαν, τέκνα, πατρίδα, συγγένειαν, εἴλετο μεταναστεῦσαι καὶ παραρριπτεῖσθαι πρὸς ἄνακτορος ῥωμαϊκῆς βασιλείας ἣ μένειν ἐν πατρίδι τυραννομένη καὶ ὑπὸ χειρὸς κείσθαι λατινικήν.” Kolovou, 2001, 223.

35 Kolovou, 20001, 130* (Regesten).

Ravano uralma alatt a velencei befolyás rohamosan megerősödött. Ennek volt betudható, hogy 1216-ban bekövetkezett halála után a szigetet felosztották a három eredeti triarcha örökösei és a Velencei Köztársaság között, az új triarchák pedig elfogadták a *Serenissima* fennhatóságát, *de facto* velencei ellenőrzést hozva létre Euboia felett.³⁶

Ami Chalkoutzés személyét illeti, rá nézve teljes forrásanyagunk pusztán az a három ajánlólevél, amelyeket Michaél Choniatés metropolita adott neki segítség gyanánt, és amelyek mindegyike viszonylag azonos információkat közöl az életéről. E források szerint az Euboia szigetén fekvő Euriposból származó befolyásos földbirtokos volt, aki szemben állt a latinokkal azok visszaélései és a bizánci államhoz való saját hűsége miatt, végül pedig ezen okokból Nikaiába menekült.³⁷ Mindazonáltal maga a Chalkoutzés család korántsem ismeretlen, hiszen tagjait már a 10. századtól kezdve említik a bizánci források.³⁸

A viktimizáció témája hatja át a szöveget, amelyben a latinok kegyetlen elnyomóként jelennek meg. Ugyanakkor implicit módon egy másik téma is jelen van, amelyben a politikai fogalmak kulcsszerepet játszanak. A latin zsarnokság legfontosabb vonása ebben a kontextusban a *hybris*, és ahogyan arról fentebb már szó volt, a latinok császári legitimitással szembeni kihívását a *hybris* egy speciális formájaként értelmezték. Különösen igaz volt ez 1204 után, amikor a korábbi keresztes lovagok bitolták a császári címet, és nagy kiterjedésű, korábban bizánci fennhatóság alatt álló területek felett uralkodtak.

A *hybris*nek ezt az értelmezését Choniatés érvelésében a következő tényezők támasztják alá: hangsúlyozza Chalkoutzés gyűlöletét a latinokkal szemben, éppúgy, mint a római állam iránti hűségét, amelyet ebben az összefüggésben a Nikaiai Császárság képvisel, valamint azt, hogy azért hagyta hátra gyermekeit, rokonait, hazáját és vagyonát, mert nem

36 Johannes Koder: *Negroponte. Untersuchungen zur Topographie und Siedlungsgeschichte der Insel Euboia während der Zeit der Venezianerberrschaft*, Wien, 1976, 45–46.

37 Nikolaos Gounarides: Οἱ πολιτικές προϋπόθεσεις για τὴν ἀντίσταση στοὺς Λατίνους τὸ 1204, *Σύμμεικτα* 5 (1983), 143–160., 150–151.

38 Élisabeth Malamut: Les îles de la Mer Égée de la Fin du XIe Siècle à 1204, *Byzantion* 52 (1982), 310–350., 345.

tudta elfogadni a latin uralom alatti életet, és a római állam határain belül akart élni, a törvényes császár alattvalójaként. Ezek az elemek erőteljes politikai állásfoglalássá olvadnak össze, amelyben Nikaia Bizánc egyetlen legitim utódjaként, a latinok arrogáns és zsarnoki bitorlókként, Chalkoutzés pedig hősiek alakként jelennek meg, az *archón thematikos* erényeit és a birodalomért való szenvedését pedig a császárnak logikusan meg kellene jutalmaznia.

A nyugatiak állítólagos hybrise megjelenik egy harmadik levélben is, amelyet Choniatés régi barátjának, Ioannés Apokaukosnak, Naupaktos érsekének (ca. 1200–1230) küldött.³⁹ Miután megdicsérte Apokaukost leveleiért és az unokaöccse iránt tanúsított önzetlen gondoskodásáért, ezt írja:

„Ó, ti valóban áldott testvérek: hogy [Apokaukos] egyfelől soha nem tapasztalta az itáliai hybris hatalmát, míg [Tornikés] másfelől lenézte [az itáliai hybris hatalmát], győztesen megmenekült, és most, hogy [Apokaukoshoz hasonlóan]⁴⁰ ugyanazon a helyen telepedtek le, egymásra lehelíték a legédesebbet, ami túl van Áron édes olaján, akárcsak Krisztus édes illata.”⁴¹

Párhuzamot vonni Apokaukos és Tornikés baráti beszélgetései, valamint Áron kenete és Krisztus édes illata között kreatív lépés volt a szerző részéről. Az előbbi utalás arra a kenetre vonatkozik, amellyel Áront,

39 Ioannés Apokaukost illetően lásd Michael Angold: *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081–1261*, Cambridge, 2010, 203–231.

40 Geórgios Tornikés 1191 óta az ortodox egyház diakónusa volt, Apokaukos és Choniatés közös jóbarátja. 1204-ben Épeiros bizánci utódállamba menekült, ahol 1222-ben bekövetkezett haláláig élt. Choniatés levele Tornikés 1204-es menekülésére utal. Lásd Jean Darrouzès: *Notes sur Euthyme Tornikès*, *Euthyme Malakès et Georges Tornikès*, *Revue des Études Byzantines* 23 (1965), 148–167., 149–155.

41 „Ὁ μακάριος ὄντως ὑμεῖς, ἀδελφοί, ἰταλικῆς ὕβρεως ὁ μὲν οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἐν πείρᾳ γενόμενος, ὁ δ’ ὑπερφρονήσας γενναίως καὶ ὑπερδεξίως ἐκδεδυκώς, ἐπὶ δὲ τὸ αὐτὸ κατοικοῦντες νῦν καὶ ὑπὲρ τὸ μύρον Ἀαρὼν ὡς εὐωδία Χριστοῦ ἀλλήλους τε καὶ ὑμᾶς ἐπιπνέοντες ἡδιστον. Ναὶ καὶ μὴ λήγοιτε οὕτω βιοῦντες καὶ κοινὸν τῇ ἐκκλησίᾳ προκείμενοι ὄφελος.” Kolovou, 2001, 227.

Mózes öccsét kenték fel a papságra,⁴² míg a második Pál apostol arról szóló soraira, hogy a hívők Krisztus édes illata Isten előtt.⁴³ Ezeknek az utalásoknak nyilvánvalóknak kellett lenniük Apokaukos számára. Bibliai utalások folytatott tiszteletteljes, művelt, ugyanakkor játékos kommunikációt tükröznek a két magasan képzett és mélyen vallásos metropolita között.

4. Összegzés

Choniatés öt vizsgált levele új adalékokkal szolgál arra nézve, hogy mi minősült a korabeli művelt bizánciak körében „elfogadható” véleménynek a keresztes hódítókról, valamint állítólagos telhetetlenségükről és *hybris*ükről. A bizánci elit pozícióit erőszakkal kisajátító latin keresztesek ezen jellemhibákkal történő megbélyegzése nem csupán elfogadható, de még tiszteletre méltó véleménynek is számított a 13. század eleji bizánci értelmiségiek körében. Természetesen a metropolita barátainak, illetve általa tisztelt személyeknek írott sorait nagymértékben a valós nézeteinek kellett diktálniuk, különösen a latin uralom általa is tapasztalt viszásságainak tükrében. Ugyanakkor mindenképpen számolni kell a levél által elérni kívánt célhoz és – a bizánci levelek tartalmának sajátos cirkulálása miatt – a művelt közvéleményhez történő igazodással is.

42 Kiv 30,30–33.

43 2Kor 2,14–16.